

РОЗДІЛ 9 ЛІТЕРАТУРА СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ

УДК 811.163.6

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2024.33.1.34>

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СЛОВЕНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО РОМАНУ

FEATURES OF THE MODERN SLOVENIAN CRIMINAL NOVEL

Климець М.Ю.,

orcid.org/0000-0001-9690-0713

кандидат філологічних наук,

*асистент кафедри слов'янської філології імені професора Іларіона Свєнцицького
Львівського національного університету імені Івана Франка*

У статті аналізуються особливості становлення жанру детективного роману у словенській літературі; з'ясовуються причини та фактори, які стримували розвиток і формування цього жанру у Словенії, а також чинники, які сприяють популяризації жанру, досліджується кримінальний роман як яскравий зразок масової літератури, затребуваний суспільством споживання. Матеріалом для аналізу було обрано два романи Тадея Голоба «Озеро» та «Парк», які репрезентують жанр сучасного кримінального роману. Методологічну основу склали розвідки словенських та українських дослідників феномену масової літератури. Було використано структурно-типологічний, історико-літературний та компаративний методи. Жанр детективу у словенській літературі проходить особливий шлях розвитку: виникає у ХІХ ст. на основі запозичених взірців, пародіює чистий жанр, за винятком кількох індивідуальних письменницьких випадків функціонує переважно у рамках інших жанрів, долає стереотип про масову літературу як низькопробну й не варту уваги, виявляє тенденцію до автономії наприкінці ХХ ст., а у ХХІ ст. займає провідне місце у системі масової культури у Словенії – у кінематографії й літературі. Бестселери Тадея Голоба, Авґуста Демшара, Ірени Светек, Мойци Широка, Мірта Комеля й інших авторів-детективістів засвідчують тенденцію до створення національної версії масового продукту, який в умовах глобалізації й обмеженого ринку покликаний допомогти вирізнити словенську літературу поміж інших. Цьому сприяють інструменти фінансової підтримки від держави, активна діяльність видавництва, спрямована на промоцію книжки, співпраця з іншими формами медіа, зокрема радіо й телебаченням, комунікація з читачами, активна діяльність автора зі створення впізнаваного бренду, вихід на іноземні ринки.

Ключові слова: словенська література, масова література, сучасний кримінальний роман, Тадей Голоб.

The article analyzes the peculiarities of the development of the detective novel genre in Slovenian literature; the reasons and factors that restrained the development and formation of this genre in Slovenia, as well as the factors that contribute to the popularization of the genre, are revealed; the crime novel is investigated as a vivid example of mass literature, demanded by the consumer society. Tadej Golob's two novels «Jezero» and «Leninov Park» were chosen as material for analysis, which represent the genre of modern crime novels. The methodological basis was the research of Slovenian and Ukrainian researchers of the phenomenon of mass literature. Structural-typological, historical-literary and comparative methods were used. The genre of the detective story in Slovenian literature goes through a special path of development: it appears in the 19th century on the basis of borrowed samples, parodies a pure genre, with the exception of a few individual literary cases, it functions mainly within the framework of other genres, overcomes the stereotype of mass literature as low-quality and unworthy of attention, shows a tendency towards autonomy at the end of the 20th century, and in the 21st century, occupies a leading place in the system of mass culture in Slovenia – in cinematography and literature. The bestsellers of Tadej Golob, Avgust Demšar, Irena Svetek, Mojca Širok, Mirt Komel and other detective authors testify to the tendency to create a national version of a mass product, which, in the conditions of globalization and a limited market, is designed to help distinguish Slovenian literature from others. This is facilitated by instruments of financial support from the state, the publishing house's activity aimed at promoting the book, cooperation with other forms of media, in particular radio and television, communication with readers, the author's activity in creating a recognizable brand, entering foreign markets.

Key words: Slovenian literature, mass literature, modern crime novel, Tadej Golob.

Постановка проблеми. За останні вісім років серед словенської читацької публіки різко зросла увага до детективної літератури вітчизняного виробництва. За відправну точку беремо 2016 рік – саме тоді був опублікований кримінальний роман «Озеро» Тадея Голоба, який став

бестселером, і дотепер є найупізнаванішим твором детективного сегменту словенської літератури. Це, звичайно, не перший словенський зразок жанру, проте успіх роману «Озера», подальші романи у серії, екранізація задали серйозний напрям у розвитку словенської популяр-

ної белетристики: після творів Т. Голоба серед найбільш яскравих представників жанру можна назвати Ірену Светек із «кольоровою» трилогією психологічних детективів «Червона Шапочка» (2021), «Білий вовк» (2022) і «Чорний принц» (2023), Мойцу Широку із трилогією романів про корупцію в політиці і брудні підкилимні ігри «Договір» (2018), «Список» (2021), «Порожнеча» (2023), події якої відбуваються в Римі, Любляні, Брюсселі відповідно. До містичних елементів вдається Мірт Комел в романі «Міжсоччя» (2018) тощо. Важливу роль у розвитку детективного жанру відіграв Август Демшар, який з 2007 року регулярно видає серію своїх класичних детективних історій, організовує з'їзди письменників-детективістів «Алібі», таким чином готуючи ґрунт і публіку. 2020 р. письменник році видав ювілейний, десятий роман «Церква», яким започаткував трилогію трилерів «Колодязі» (окрім «Церкви» це романи «Магнат» і «Естонія»). З 2018 року його романи теж екранізуються на словенському телебаченні¹. Такий яскравий помітний спалах жанру потребує аналізу феномену у різних площинах, зокрема літературознавчій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Над особливостями вітчизняної жанрової літератури (окрім детективу тут можна говорити також про фантастику – наукову і фентезі) неодноразово рефлексували словенські науковці, однак їхні студії вийшли до 2000 року і стосуються історичного зрізу й передумов формування детективного жанру (Тоне Д. Врховник), причин слабого зацікавлення жанром з боку словенських авторів (Андрей Блатник), історією розвитку тривіальної літератури і в її межах жанру детективу (Міран Хладник). Найближче до аналізу актуального феномену підійшла дослідниця Алойзія Зупан Сосич, яка визначає специфіку словенської жанрової літератури з огляду на зміни суспільно-політичного ладу й відтак зміну літературної парадигми, вводячи поняття «сучасний кримінальний роман» як суміш детективу, кримінального роману, крутого детективу і дотичних жанрів (шпигунського, поліцейського романів) переважно мідл сегменту або проміжного між елітарною та масовою літературою. Дослідниця відтак розрізняє детективний і кримінальний жанри, зазначаючи, що детектив скеровує свою увагу на розслідування, тобто йдеться про «історію розкриття», а кримінальний роман, який виріс із детективного, є «історією злочинця», адже фокусується на особі того, хто вчинив злочин [7, 44].

Однак окремих студій, які би досліджували словенський кримінальний роман початку ХХІ ст., наразі немає.

Постановка завдання. Завдання цієї розвідки – зробити загальний огляд словенських кримінальних романів, які вийшли чи продовжують виходити серіально в останні роки, на прикладі романів Т. Голоба визначити особливості сучасного кримінального роману, встановити відповідність канону, описати іконографію видань, визначити фактори притягальності й успішності. Додатковий фактор, який спонукав автора статті звернутися до цієї теми – активізація українсько-словенських літературознавчих взаємин і вихід українських перекладів досліджуваних творів, зокрема «Озера» й «Парку» Т. Голоба (обидві 2024), а також українською вийшов роман «Церква» Августа Демшара (2024).

Виклад основного матеріалу. Словенський літературознавець А. Блатник в есеї 2001 р. «Хто вбиває словенських жанрових письменників» висуває кілька припущень щодо того, чому на час написання тексту словенські автори не сформували якісної жанрової пропозиції. Виходячи із тези, що у словенській літературі добре представлена тема села, а гірше детектив, який є наслідком урбанізації, дослідник вважає за необхідне врахувати передовсім соціально-історичний контекст. Це по-перше, популяризація освіти, зміни у книговиданні, поява доступних книг і розвиток часописів, зміна релігійної парадигми (злочин – гріх проти божественного порядку), зростання криміналу в містах, розвиток природничих наук і відповідно технік розслідування. По-друге це особливості формування літературних жанрів у Словенії, де письменники зазнавали переважно німецьких впливів. Так, словенський дослідник Т. Врховник виводить генезу кримінальної розповіді, зокрема, від Якоба Алешовеця, який в серії історій «Із суддівського життя» (1874) відтворив німецькі моделі Ернста Пітаваля [6, 62]. Ще одна рефлексія, яка нав'язує до соціального аспекту стосується запитання, чи у соціалізмі (а Словенія була у складі Югославії) взагалі був можливим «чистий» злочин, ословлення якого не перетнуло би межі шпигунського, політичного чи соціально критичного роману² [1, 47]. Третя, соціально-історична чи навіть ідеологічна причина може критися в ідеях ХІХ ст., відповідно до яких популярна література не пропагувала вищі цілі, яким би треба було служити. Для словенського пись-

¹ Словенське телебачення також з успіхом випустило серіал «Від імені народу», який наразі складається із трьох сезонів.

² Цікавим у цьому плані є досвід хорватської літератури, яка саме у жанрових моделях фантастики і детективу змогла реалізуватися поза цензурною повістю. Прикметно, що і в одному, і в іншому жанрі писали Павао Павличич і Горан Трибусон.

менства це перш за все час боротьби за емансипацію мови, культури й народу.

На думку Т. Врховника, «вразливий розвиток словенської літератури в межах австро-угорської монархії не був прихильний до популярних жанрів, якщо вони не мали експліцитного виховного характеру» [6, 62]. На думку М. Хладника словенці довго не визнавали те, що існує вітчизняна масова тривіальна література; причиною цього могло би бути особливе становища населення у словенських містах, де словеномовні мешканці сусідували з німецькомовними, читачі були двомовними і могли читати також німецькою [3]. З цим можемо пов'язати і мовно-стилістичну причину, адже якщо література виконує роль формування народної ідентичності й самоусвідомлення, мова, відтак, була сакралізується, вживання жаргонної чи просторічної лексики було недопустимим³, а масова література на думку А. Блатника потребує мови мас [1, 51].

А. Блатник вказує також на позалітературні чинники, які можуть стримувати розвиток жанрової літератури – для детективу це обмежений доступ до поліцейських архівів, а для наукової фантастики – не достатній технічний прогрес на щодень [1, 51]. Те, що словенський ринок, невеликий може також бути обмежуючим фактором, як і відсутність фінансової підтримки з боку державних інституцій.

У висновках розвідок А. Блатник і М. Врховник зазначають, що наприкінці ХХ ст. у Словенії не розвинувся впізнаваний автономний жанр кримінального роману (хоча його риси присутні у творах високої полиці [4, 58–82], а в 90-х роках вийшли чотири тексти в окремій збірці КІН KRIMI, які можна сміливо маркувати як такий) і подають песимістичні прогнози щодо розвитку жанру, які, як засвідчує сучасний літературний процес, не справдилися.

Якщо поглянути на ці обмежувальні фактори зі сучасної перспективи, то легко констатувати, що зі зміною літературної парадигми і появою нового типу читача складаються усі передумови для розвитку жанрової літератури, зокрема детективної. Українська дослідниця Софія Філоненко у книзі «Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр зазначає, що у ХХ ст. з'явився новий тип споживача культури – «масової людини». Серед такого споживача можна зокрема, виділити і «наївного» читача, який «прагне не естетичної проблематики, а життєподібного зображення

упізнаваних типів і явищ, розкриття багатоманіття людських стосунків, доступного пояснення суспільних інновацій, їх чіткої моральної оцінки» [11, 13]. Такий читач прагнучиме радше до тривіальної літератури, яку за різними критеріями можна визначити як низову, масову, формульну, конвенційну, гетерономну [11, 20–31], сюди ще можна внести такі характеристики як мейнстрімна, переважно серіальна, сюжетна, з простим викладом.

З огляду на актуальну повістку глобалізації способом збереження самобутності є пошук національного варіанту масової літератури, яка може дати шанс для словенської культури стати відомою у світі і створити впізнаваний продукт. Цю ідею стали підтримувати й державні інституції, зокрема просування в тому числі і популярної белетристики за кордоном реалізуються різними державними інструментами: словенська Книжкова агенція⁴ виділяє грантові програми, гостями щорічного Міжнародного перекладацького семінару⁵ є також автори-детективісти, їхні твори претендують і отримують літературні премії тощо. У цьому процесі звичайно змінилася і роль автора, який став медійною персоною, комунікує з читацькою публікою у різний спосіб, у випадку екранізацій бере участь у написанні сценарію і в усякий спосіб долучається до промоції книжки і підтримки інтересу до неї. Про необхідність такого продукту говорять і самі автори детективних романів у своїй виступах та інтерв'ю.

Тенденцію до створення якісної популярної белетристики підхопили словенські письменники Тадей Голоб, Ірена Светек, Мойца Широка, які до того, як написати кримінальні романи, вже заявили про себе в культурній сфері. Тадей Голоб – успішний журналіст, автор серії біографічних романів про словенських спортсменів і лауреат премії «Кресник»⁶ у 2010 р. Мойца Широка – журналістка, репортерка словенського радіо й телебачення, яка багато років працювала в Італії, а тепер перебуває на місії у Бельгії, авторка прози про італійську мафію, політичний проект Сільвіо Берлусконі й події у Ватикані. За першу книгу детективно-політичної трилогії «Договір» отримала премію «Синя птаха»⁷. Ірена Светек захистила в Люблянському університеті дисертацію з теорії літератури й компаративістики, за перший роман «Зблизька» (2004) отримала нагороду Словенського літературного ярмарку в категорії

⁴ Орган Міністерства культури.

⁵ Організує Спілька перекладачів Словенії за співфінансування програмами Книжкової агенції.

⁶ Престижна премія газети «Дело» за найкращий роман року.

⁷ За найкращий дебютний художній твір.

³ Ця ситуація змінилася завдяки появі творів про чефурів – переселенців із інших країн колишньої Югославії і з'явилася потреба відтворення їхньої культурно-мовної ідентичності.

«найкращий дебют», написала ще два романи, працює сценаристкою. Вище ми уже згадували, що Август Демшар має окремий статус письменника-детективіста. А. Блатник в есеї роздумував, чи може у Словенії з'явитися свій Конан Дойль, який писатиме детективи заради власної втіхи. Так і сталося з Августом Демшаром. Під цим псевдонімом ховається Томаж Зупанчич, викладач Педагогічного факультету в Мариборі, доктор з художньої педагогіки, який з 2007 р. пише лише детективні твори. Це єдиний автор, який використовує псевдонім, дві частини якого мають свою історію: Демшар – дівоче прізвище його бабці, а Август – данина одному з перших детективістів у літературі – Огюсту Дюпену Е.А. По.

Отож Августа Демшара можна вважати автором, який приготував поле для гри, на яке 2016 р. увійшов Т. Голоб із нуарним трилером з ознаками поліцейського роману «Озеро». Великий успіх цього твору спонукав інших письменників звернутися до жанру кримінального роману, привернув увагу до творчості Августа Демшара, а також заохотив словенський продюсерів до продукування кримінальних серіалів. Після «Озера» Т. Голоб видав ще кілька романів у серії: «Парк Леніна», («*Leninov park*», 2018), «Долина квітів» («*Dolina rož*», 2019), «Вірус» («*Virus*», 2020), «Кома» («*Koma*», 2022).

У колонці «Я маю бестселер, і що тепер?» автор висловлює свої роздуми з приводу успішності скандинавського детективу, критерії якої звів до таких формульних пунктів: події відбуваються у Скандинавії; погана погода; люди дивні, у них багато темних секретів; вбивства химерні й жорстокі; слідчий середнього віку, розлучений, алкоголік, наркоман, втомлений від усього, але відданий своїй роботі і, судячи з реакції жінок – привабливий; книги товсті, налічують по 500 [2]. Цими пунктами Тадей Голоб очевидно користувався і при написанні першого роману «Озеро». Невипадково його назвали словенським Ю. Несьбо і знаходили схожості між двома авторами. Перший критерій – достатньо *об'ємний обсяг*; другий – *погода і локація*. Події у романах відбуваються у різні пори роки, і погода також є одним із непрямих чинників створення атмосфери – події «Озера» відбуваються взимку, панують холод, туман, темрява, і розслідування вбивства видається безкінечним як зима і сніг, а в «Парку Леніна» під час страшної спеки дається, що у важкому задушливому повітрі ось-ось станеться щось жахливе. Локація злочину, а це потрійне вбивство у романі «Долина квітів» нав'язує до Квіткової долини, трагічного

місця у Люблянні пов'язаного із масовим убивством людей під час і після Другої світової війни. Злочини у романі «Вірус» відбуваються по всій Словенії під час першого локдауну коронавірусу, і читач легко відчитує паралелі – вірус злочину такий самий заразний, як і будь-який інший і наслідки хвороби можуть проявитися в будь-який час. Дія роману «Кома» відбувається у лікарні, де герой опинився після падіння зі скелі. Головний герой творів словенського письменника – інспектор криміналіст Люблянського відділення поліції Тарас Бірса. Це чоловік із своїми секретами, завуальованим минулим (сирота), який через сімейні обставини змушений відмовитися від захоплення альпінізмом⁸ і через це відчуває себе нещасливим, страждає не від алкоголізму, а від непереносимості алкоголю, заборонених речовин не вживає, займається спортом, який є єдиною можливістю відволіктися від роботи, привабливий для жінок, адже будучи одруженим, вступає у стосунки з удвічі молодшою колегою. «Озеро» побудоване як суміш *нуару* (у передноворічний вечір знайдене тіло молодої жінки з відрізаною головою, жертву не можуть ідентифікувати), *поліцейського роману* (детально описана робота патологоанатома, криміналістів, слідчих), любовного роману (любовний трикутник Тарас Бірса – колега Тіна Ланц – дружина Аленка), саспенс досягається через техніку *page-turner* (багато на позір зайвого тексту, який спонукає пошвидше добратися до наступної сюжетної точки). У зміст твору закладені *поетика сьогодення*, яка теж властива масовій літературі: за неї відповідає рутинна робота поліцейських, описи Словенії, апелювання до знаків спільної поп-культури (згадки про серіали, музику, виконавців, спортсменів), описи побутових ситуацій, святкувань, спогади про альпінізм. Ще однією типовою ознакою, яка характеризує роман Т. Голоба як зразок жанрового твору, є *орієнтація на сьогодення* – слідство розробляє версії, пов'язані з організованою злочинністю, дослідженнями в біолабораторії.

Однак уже у другому романі «Парк» автор говорить про необхідність звернутися до соціальної тематики, що, зрештою, завжди було властиво кримінальному роману. Українська дослідниця Г. Крапівник так характеризує успіх детективу у системі координат культури споживання: «В суспільстві споживання періодично виникають проблеми дефіциту, нерівності і відсутності справедливості. Кримінальний жанр реагує і піднімає такі теми. Письменник або сценарист (скажімо, телевізійного серіалу) детективного твору відображає девіантні

⁸ Тут є елемент автобіографії, оскільки Т. Голоб – скелелаз.

форми поведінки (злочинця або злочинних угруповань, членів суспільства і правоохоронних органів, що є наскрізь корумпованими і лицемірними), створює певні кризові життєві ситуації, описує читачеві наслідки такої поведінки або окремих дій. Таким чином, створений кримінальний твір виконує компенсаторну і просвітницьку функції. Споживання детективного тексту має і терапевтичну, катарсичну дію, забезпечує психоемоційну розрядку сучасній людині, оскільки традиційно *crime fiction* направлено не просто на розкриття скоєного злочину, але й на визначення поняття неминучої відповідальності, покарання злочинця і встановлення або відновлення втраченої справедливості» [10, 77]. Тадей Голоб виправдовує горизонт очікувань свого читача, оскільки наприкінці твору злочинці встановлені і порушений порядок відновлено. Однак письменник відступає від формули готових рішень, яка властива масовій літературі, а пропонує натомість *формулу відкритих запитань* (герої не шаблонні, а живі, зі своїми недоліками і проблемами, Тарас Бірса неоднозначний, нешаблонний персонаж, апелює автор і до цінностей зловмисника). У цьому романі орієнтація на повсякдення звучить набагато виразніше, адже повістка сьогодення гостро ставить низку соціальних проблем – лобізм, кар'єризм, нехтування моральними принципами, відмивання грошей у великих компаніях, наркотики, неонацизм, соціально незахищені групи, дискримінація одностатевих стосунків, крипто валюта, приватний бізнес, економічна злочинність. Є також мотиви, пов'язані з особистими відносинами: ненависть, зрада, криза середнього віку, позашлюбні стосунки.

До цього критерію можемо віднести також і *мовне оформлення тексту* – мовлення персона-

жів яскраве і характерне, є, звичайно, професійна лексика і термінологія (щодо цього автор консультувався зі спеціалістами (професор Цвілак – патологанатом, Александр Голоб – експерт-криміналіст і т.д.), зустрічається сленг і просторіччя, фразеологізми, діалектизми, а також вишукана мова – усі ці реєстри є маркерами соціального стану, віку, приналежності до певних субкультур тощо.

Сам автор і його колеги неодноразово зазначали, що попри позірну легкість писати детектив дуже важко, адже треба втримати в думках часо-во-просторову концепцію.

Варто також звернути увагу на *іконографію* книжок – їхнє оформлення мінімалістичне, стримане, в єдиній кольоровій гамі, яка натякає на серіальність твору, усі, крім однієї, в темних неконтрастних кольорах, а ця одна – роман «Вірус», яка легко впізнається за схожим дизайном, шрифтом. На останній на нині книжці поміщена фотографія словенського актора Себастьяна Каваци, який грає головного героя твору, за яким у суспільстві споживання уже закріпилася роль Тараса Бірси.

Висновки: жанр детективу у словенській літературі проходить особливий шлях розвитку – виникнувши у ХІХ ст. на основі запозичених взірців, функціонуючи переважно у рамках інших жанрів, за винятком кількох індивідуальних письменницьких випадків, у ХХІ ст. займає провідне місце у системі масової культури у Словенії. Приклад Т. Голоба й інших авторів-детективістів засвідчує тенденцію до створення національної версії масового продукту, який мав би допомогти вирізнити словенську літературу поміж інших.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Blatnik. A. Kdo mori slovenske žanrske pisce. V: I. Orel, ur., 37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/ tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2001. S. 93–103.
2. Golob T. Imam uspešnico – in kaj zdaj? URL: <https://www.erast.si/2017/05/imam-uspesnico-in-kaj-zdaj/> (data zvernennia: 26.04.2024)
3. Hladnik, M. Trivialna literatura. Ljubljana: DZS. 1983. 127 s.
4. Pregelj B. Zgledno omladno: trivialno v slovenski postmoderni književnosti. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 2007. 210 s.
5. Svetina P. Slovenski kriminalni roman pred drugo svetovno vojno. V: M. Hladnik in G. Kocijan ur., Slovenski roman: Mednarodni simpozij Obdobja-metode in zvrsti Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/ tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 2003. S. 259–263.
6. Vrhovnik, T. D. Kriminalno pripovedništvo in slovenska literatura. Literatura, 1993. Št. 5. S. 61–72.
7. Zupan Sosič A. Kriminalna uganka. Slavistična revija. 2001. št.49. S. 41–52.
8. Голоб Т. Озеро: роман / пер. зі словен. Мар'яни Климець. – Львів: Видавництво Анетти Антоненко. 2023. 360 с.
9. Голоб Т. Парк: роман / пер. зі словен. Мар'яни Климець. Львів: Видавництво Анетти Антоненко. 2023. 368 с.
10. Крапівник Г.О. Кримінальний жанр як феномен культурного споживання. *Грані*. №4. 2014. С. 76–80.
11. Філоненко С. Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр / Д : ЛАНДОН–ХХІ. 2011.